ZAMAN ÜZERİNE

Felsefî Soruşturma

Prof. Dr. Milay Köktürk

ÖTÜKEN

Prof. Dr. Milay Köktürk; 1961 yılında Zonguldak'ta doğdu. Kastamonu Göl Öğretmen Lisesi'ni bitirdi. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden 1984 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1987'de tamamlayan Köktürk, Burdur ve Manisa illerindeki değişik liselerde 1986-1995 yılları arasında felsefe öğretmenliği yaptı. 1995 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne araştırma görevlisi oldu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, *Ernst Cassirer'de Sembol ve Sembolik Formlar* adlı teziyle, 2001'de doktorasını verip aynı yıl yardımcı doçentliğe atandı. Aralık 2007'de doçent, Mart 2013'te profesör oldu.

Çalışmalarını bilgi, bilim, kültür ve siyaset felsefesi ağırlıklı olarak sürdüren Köktürk'ün *Hedef Ülke Türkiye'de Birey Toplum ve Siyaset, Kültür Bilimi Yazıları* ve *Kültürün Dünyası/Kültür Felsefesine Giriş* adlı telif eserleri vardır. Filozof Ernst Cassirer'den *Sembolik Formlar Felsefesi I-Dil, Sembolik Formlar Felsefesi II-Mitik Düşünme, Sembolik Formlar Felsefesi III-Bilginin Fenomenolojisi, Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine, Rölativite Teorisi Üzerine, Sembol Kavramının Doğası*; Max Weber'den *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserleri çevirip yayımlamış olan Milay Köktürk Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İçindekiler

Önsöz 11

Giriş
Zaman Üzerine

1. Zaman problem midir? 16
2. Zamanın görünümleri 40
3. Zaman sorusu 65

I. Bölüm
Zaman Probleminin Kısa Tarihi

1. Platon 77
2. Aristoteles 84
3. Augustinus 95
4. Bergson 110
5. Heidegger 130

II. Bölüm
Zaman Yargılarının Eleştirisi

1. Zaman sorununun kapsamı 160
2. Zaman akıyor mu? 169
3. Zamanın algılanışı 175
4. Zaman mitosu mu? 179
5. Fizikçinin zamanı 182
6. Metafizikçinin zamanı 193
7. Eleştirinin zamanı 201
8. Varoluş ve zaman 211
9. Bergson'un zamanı 220
10. Heidegger'in zamanı 234
11. Sosyolog'un zamanı 245
12. Zaman içinde olmak 251

III. Bölüm
Gerçekten de Zaman Nedir?

1. İncelemenin amacı 268
2. Zamanın fiziği ve metafiziği 273
3. Zamanı algılıyor muyuz? 280
4. Zamanın varoluşsal temelleri 284
5. Varoluş seli 294
6. Akış ve ritim 307
7. Gerçekten varolan nedir? 336
8. Makro bölümler: Geçmiş, şimdi ve gelecek 348
9. Mikro bölüm: An 356
10. Çoklukta birlik: Şimdi 362
11. Belirsiz bölümler: Süre, önce ve sonra 377
12. Zaman ve mekân 384

IV. Bölüm
Bilinç ve Zaman

1. Bir meçhul: Bilinç 407
2. Şimdi bilinci 430
3. Zamanı yaşamak 446

Kaynakça 469

Sevgili eşim Emine'ye,
Sevgili çocuklarım
Gökçen'e ve Çağrı'ya
Zamanın ayak izlerini sizler örtmektesiniz.
Sizler varken zaman olmamalı!

Önsöz

Felsefe ontolojiyi terk edeli çok oldu. Böylece asıl kaynağından uzaklaştı. Felsefenin soruları ağırlıklı olarak varolan varlığa değil de varolanın çeşitli görünümlerine yöneldi. Oysa varolan her şeydi ve her şey varolandı. Onun görünümleriyle uğraşmak yerine bizzat kendisine dönük düşünsel bir pencere açılması gerekirken, görünüm, görünen biçimiyle felsefenin merkezine yerleştirildi. Bu, felsefeye zemin kaybettirdi ve gelişimin son perdesini oluşturdu. Lakin varlık çekip gitmedi. O, hep bizimleydi biz de onunla idik. Onun kendini gösteriş biçimleriyle çevrili olsak bile, bu biçimlerin altında yatan varlık bize hep bir yerlerden seslendi. Görünümlerle uğraşırken de varlık bize hep bir anahtar sundu. Bu anahtarın çevrilmesi, kapının açılması, varlıkla yeni bir çağda ve yeni bir biçimde yüzleşmek gerekir. Varlığı ve dolayısıyla kendi varlığını çözümleyemeyen bilinç sadece gölge oyununda aktörlük yapıyor demektir. Böyle bir bilinç, içinde gözünü açtığı ve varlığa geldiği hayatı bile çözümleyemez. Varlığın sunduğu bu anahtar ise "zaman"dır. Çözümlemeye zamandan başlamak lazımdır.

Zamana kapılıp gittik ve zamanı kaybettik. Bu demektir ki felsefenin asli ve temel sorusunu felsefi çabanın doğası olan hikmet ve hakikat arayışından çıkarıp attık. Varlık nedir? Kadim çağlardan beri, hikmete ve hakikate meftun olan filozofların her biri bu soruyu cevaplamaya çalıştı; ama tüm cevapları hükümsüz kılan bir cevap verilemedi. Modern çağlarda da bu soru artık sorulmaz oldu. Artık çözüm ve hakikat keşfi görevini doğa bilimleri üstlendiklerinden, filo-sofia etkinliği, hikme-

te duyulan sevgiden doğan hakikat arayışı başka sorunlara yönelebilirdi. Çözüm özellikle doğa bilimlerine devredildiği yahut soruya doğa bilimleri el koyduğu için, felsefe bir gün bu bilimlerin kesin cevaplar verebileceğine kani olarak, başka sorunlara daldı. Bu bilimler maddenin derinliklerine indi; ama varlık sorusunu aydınlatamadı. Bu nedenle varlık, varoluş ve bu bağlamdaki sorular halen mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu yüzden de varlığı yeniden gündeme taşımak gerekmektedir.

Ontolojiden niye kaçalım?

Varlığın bilinmesi işi doğa bilimlerine havale edilmiş olsa ve bunda haklılık payı bulunsa bile, doğa bilimleri olup bitenlerin değişmeyen ve hep geçerli olan bağıntılarını herkesçe aynı anlaşılan "yasalar" halinde önümüze getiriyor olsalar da, onların her biri, varlığın belli bir varoluş durumunu, esas aldıkları bir kesitten hareketle inceliyorlar. Örneğin biyoloji hücre hareketini, hücrenin içyapısını, onların bütünlüğünün işlevsel birlikteliği olarak canlıyı, fizik maddenin ve onun etrafında, hatta onun içinde olan olaylar dizisini araştırır. Ancak hiçbiri bize bütüncül bir varlık açıklaması sunmaz. Varlık ve varoluş, hep önümüzde durmaktadır. Varlık halen üzerinde tartışılmayı beklemektedir.

Ontolojiden kaçmanın ilk nedeni, doğa bilimlerinin muazzam bilgi birikimine vakıf olmaktaki güçlük, ikincisi kanıtlanmış başarılarına dayanarak doğa bilimlerinin varlığı felsefeden daha kesin şekilde açıklayabilecekleri kabulüdür ve bu kabul pek de dile getirilmez. Oysa bilinmelidir ki, doğa bilimlerinin inceleme alanı varlık değil, bir varolanlar grubu, varolanların bir türüdür. Ontolojiyi terk etmenin diğer nedeni, Kant'ın felsefenin yönünü zihne döndürmüş olmasıdır. Belki Kant "ontolojiyi bırakma" talimatı vermedi, ama onun izinden gidenlerin 20. yüzyıl düşüncesindeki egemenliği bu sonuca yol açtı. Gerekçe de şuydu: "Kendinde şey", doğası gereği bizden ayrı/apayrıdır. Elimiz ona uzanamaz. Olsa olsa, onun bi-

linmesinin zihindeki temeli ve koşulları ortaya konabilir. Ona el uzatamayız ama kendi mülkiyetimiz olarak zihni ve onun bilme koşullarını ele geçirebiliriz. Kant buna gerekçe olarak, metafizikçilerin varlık dünyasının yasalı yapısı hakkında hiçbir şey söylemeyen spekülasyonlarını gösterdi. Bu yüzden, insanlığı boş kavgalardan kurtarmak için metafizikçilere işten el çektirmeliydi. Öyle de oldu. Lakin varlık sorunu yine de çözülemedi.

Peki varlık sorusuna doğa bilimlerinin verilerinden hareketle ötekinden daha net cevap verebiliyor muyuz? Hayır. Doğa bilimlerinin varlığa ilişkin tespitleri insanın dünyadaki yeri hakkında doğru ve tatmin edici bir konum ve açıklama sunuyor mu? Hayır. Kendi yerimizi, varlık düzeni ile ilişkimizi şimdi çok daha dengeli belirleyebiliyor muyuz? Hayır. Yani Kant varlığı felsefi düşünüşe kapattı, ama felsefe, bilme yetimizin keşfi çabası dışında, çok da gelişip genişlemedi. Bu yüzden yeniden ontolojiye dönmek gerektiğini düşünüyor, zamanı da bunun anahtarı olarak görüyoruz. Daha önemli bir nokta var: Hayatın içinde mevcut olan bir vakıa olarak zaman… Bir bilinç unsuru olarak zaman… Neler yapıyoruz? Olayları konumlayıp sıralıyoruz. Geçip gitmiş olanlar da dâhil, olaylar toplamı içinde kendi yerimizi belirliyoruz. Gündelik yaşantıda, işlerimizi organize edip yürütüyoruz. Zaman cetvelini fiziksel dünyaya bir şablon gibi oturtup bu dünyayı daha iyi algılayıp anlıyoruz. Olmuş, olan yahut olacak olanlar üzerine tasarım geliştiriyoruz. Olup bitenleri birbiriyle karşılaştırabiliyoruz. Kendi yarınımıza ilişkin tasarı yapabiliyoruz. Hayatın içindeki zamanın işlev ve görünümlerinden bazıları bunlar. Zamanın bizatihi kendisi ise meçhul kalmaya devam ediyor.

Sözün özü: Bu kitap bir felsefi inceleme olma iddiasındadır. Konusu da zamandır… Zaman sorununu görsel anlatımla değil kavramların soyut ve anlam yüklü gücüyle ele alma, sorunu önce işaret edip ardından da kılı kırk yarıcı biçimde çözümleyerek cevabı açığa çıkarma peşindedir. Kitabın ilerle-

yen sayfalarında birtakım tekrarlar gözlemlenecektir. Problem belli kavramlar etrafında yoğunlaştığı için belli bilgileri tekrarlamak bazen zorunlu olmuştur. Bazı kısımlarda da, yeni yapılan değerlendirmeleri önceki yargılara bağlamak için tekrara gidilmiştir. Bir de; artık terimleşmiş iki sözcük vardır; ontik ve ontolojik. Bu kavramlar genel olarak "varoluşsallık" manasında kullanılmıştır. İki kavramın çoğu kez titiz bir ayırımına gidilmemiştir.

Zaman sorunuyla eğlenceli bir dille yüzleşmeyi arzu edenler görsel anlatımlı eserleri tercih etmelidir. Görüntünün dili, kolay anlaşılan ama analitik olmayan, çok yönlü olmayan bir dildir. Düşünmeyi azaltıp temaşayı çoğaltır. Kavramlar ise düşünmeyi gerektirir. Felsefenin dili kavramsaldır. Zaman sorunuyla derinlemesine uğraşmak isteyenler de felsefenin dilini seçmelidir. Zamanı deruni bir problem olarak görenler felsefenin diliyle tanışmalıdır.

Zamanı merak edenler de zamana zaman ayırmalıdır; tabii şayet varsa!

Denizli, Eylül 2017 **Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK**

Giriş
Zaman Üzerine

Kadim anlamıyla hikmet sevgisi, yani felsefe, dolayısıyla bu sevginin yolundan gidenler ilk başta varlığın hakikatini keşif ve ilan etmeyi öncelikli problem olarak gördüler. Elbette bu, doğası bilinmeyen ve bilinmek istenen varlık dünyasıyla kuşatılmışlığın doğal ve zorunlu sonucuydu. Mademki varlık dünyası, olup bitenler sır dolu mevcudiyetleriyle bilincin önünde uzanıp gitmekte ve var olmaya devam etmektedir; ama aynı zamanda onlara tanıklık eden bilinç "nedir" diye sorarak onları adeta sabitleştirmektedir; öyleyse kendini gösteren bu varlık alanının açıklanması gerekmektedir. Bu da yetmez, bir de, bilincin somut varolandan farklı olan mevcudiyetini de açığa çıkarmak lazımdır. Ya varolanlar olmuş oldukları veya olmakta oldukları haliyle duyusal tanıklığın nesnesini teşkil ediyorlardır ya da onlar, tanık olunan görünümden farklı olmalıdır. Her ikisi birden de söz konusu olabilirdi. Bu bilinmezlik düğümü, bilen bilince göre değişmeyen, nasılsa o şekilde olan hakikat keşfedilince çözülebilir. Bilinmezlik düğümlerinin başında ise zaman gelmektedir. Ya da en azından böyle varsayılmaktadır.

1. Zaman problem midir?

Güncel yaşantımızı sürdürürken zamanın varlığından çok eminiz ve onun bizi, dünyayı, eylemlerimizi kuşattığını varsayarız. Zamanın ne olduğunu düşünmeye başlayınca, varsayımımız ile varolan arasında kopukluk olduğunu fark ederiz. "Zaman hakikaten kuşatıcı olduğuna göre, orada bir yerlerde kendini göstermeliydi" diye düşünürüz. İşte bu olmayınca, problemle bir şekilde temas etmiş oluruz. Algıladığımızı yahut hissettiğimizi düşündüğümüz zaman ile tanıklık ettiğimiz olaylar dizisinin, var olmak bakımdan birebir ilişkilendirilemediğini görürüz. Kesinlik yargısı belirsizliğe dönüşür. Bilfiil gerçekliğe ve varoluşa sahipmiş gibi kendini gösteren bu şey, biz onun doğasını kavramaya çalışırken adeta kılık değiştirir; sanki arkasında bir şey barındıran veya bir şeyin arkasında barınan bir şey olur. "Şimdiki an"da elimin altındaymış gibi gördüğüm şey, onu varlık ve olaylardan çekip ayırmaya ve onun kendinde varoluşunu yakalamaya çalıştığımda buharlaşıp gider ve geride sadece varolanlar kalır. Zamanı kavramaya çalışınca, tıpkı bir sihirbazın gösterisinde olduğu gibi, başta karşımda olmakta olanla sonuç olarak karşılaştığım şeyin varoluş ve nedensellik ilişkisinin koptuğunu görürüm. Zaman üzerine tefekkür edenlerden, şu yargılara benzer yargılar ve sorular duyarız: "Zamanın var olduğunu düşünüyorum. Çünkü buna dair pek çok ipucum var: Büyüyorum, geçmişimi anımsıyorum, geleceğe dair planlar yapabiliyorum. Ne yaşadıklarımı geri getirip o ana dönebiliyorum, ne de gelecekte yaşayacaklarımı vakti gelmeden yaşayabiliyorum. Fakat var olduğuna inandığım zaman kavramını tanımlayamıyorum. Onu algılayışım da duruma göre farklılaşıyor. Elimde iki saatim olsun. Çok sevdiğim bir insanla geçireceğim iki saatle hiç hoşlanmadığım bir ortamda ge-

çireceğim iki saat arasında dağlar kadar fark olur. Sevdiğim insan yanımdayken su gibi akıp geçen zaman, istenmeyen bir ortamda geçmek bilmiyor. Öyleyse neden?"

Bu ifade ve sorular karşısında, hemen soralım: Büyümek, geçmişi anımsamak yahut gelecek planları yapmak, zamana dair ipucu mudur? Yoksa bu etkinlikler, kendi başlarına ve kendilerinde etkinlikler midir ya da bunların ipucu olduğunu mu varsayıyoruz?

Varmış gibi görünen bir şeyin, varlığının gerektirdiği varoluş koşullarına uymaması veya onun varoluş durumuyla gerçeklik tablosunun birbirini desteklememesi, hakikaten varolduğunu varsaydığım şeyin gerçekliğini ve aynı zamanda bilincin gerçeklik kabulünü yaralar. Varolan, varoluşunu her daim bir şekilde sergilemeli ve o da bilincin bir şekilde keşfine açık olmalıdır. Oysa zaman, kendini hep gizleyen bir şeymiş gibidir. Bu, hayret verici bir tablodur. İşte zaman hakkındaki büyük kuşku böyle doğar. Büyük kuşkuyu taşıyanlardan biri de Augustinus'tur. Onun kuşkusunun nedenleri de, kuşkusunu dile getiriş biçimi de, çözümleyişi de eşsizdir.

Zaman üzerine yapılan felsefi incelemelerin hemen tümünde Augustinus'un şu sözlerine yer verilir: "Ondan söz edince kesinlikle onu anlıyoruz; bir başkası ondan söz edince de gene anlıyoruz. Öyleyse zaman ne? Eğer hiç kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem bilmiyorum."[1]

Augustinus'un bu yargıları, zaman hakkında en ilginç ve en çarpıcı yargı örneği olarak zikredilir. Ancak Augustinus'un bu düşüncesiyle neyi işaret etmek istediği üzerinde pek durulmaz. Gerçekte ise, özellikle "hiç kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem bilmiyorum" ifadesiyle dile getirilen şey, sözünü

[1] Aurelius Augustinus, "İtiraflar", Çev. Betül Çotuksöken-Saffet Babür, Ortaçağda Felsefe, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993, s. 83.

ettiğimiz büyük kuşkudur. Kaldı ki, "sorulmasa bile" zaman üzerine düşünmeye girişmeden yapamıyoruz. Bizde barınan ve bizimle mevcudiyet kazanan zaman, ona elimizi uzattığımızda sanki sisin dağılıp gitmesi gibi kaybolmakta, onun yerinde, somut varoluşuyla nesne dünyasının uzandığını görmekteyiz. Bunun sonucunda ise, uzakta duran belirsizlik tablosu daha da yakınımıza yerleşiyor. Tablo herkes için böyle gerçekleşiyor. Bu da bireylerdeki kuşkuyu besliyor.

Kuşku zihni kemiren bir kurt gibidir ve giderilmeden durulamaz. Bu iç gerilim, bilinci, gereğini yapmaya zorlar; en çok da düşünen düşünceleri. Elbette sadece hikmet peşinde olan değil, temel ve kuşatıcı bir hakikat peşinde olmayan, içine doğduğu toplumsal çevrede yahut doğa dünyasında yaşantısını sürdürmekle yetinen bir insan da, güncel yaşamı aşan, yaşama pratikleriyle doğrudan ilişkili olmayan olgu veya kavramları düşünme konusu yapabilir. Ama düşündüğü konuda derinleşmek yerine, hemen üzerini örtmeyi tercih eder. Zira bu kavramlar, sözü edilen bireyin yaşantısını belirleyecek veya yaşama sürecinde bükülmeye yol açacak ağırlıkta bir konum işgal etmezler. Zaman da bu bireyin yaşantısının içindedir. O birey her şeyden önce biyolojik bir varlıktır. Henüz yaşanmamış "an"ları yaşamakta, sonra bu anlar çekip giderken geride biyolojik yıkım bırakmakta ve adına ömür denilen yaşam içinde olma hali yavaş yavaş sona ermektedir. Ölüm, yaşam içinde oluşun, yaşam denilen bilinçli varoluş bütünlüğümüzün tükenmesidir. Bunun failinin, duyan-düşünen ve hisseden varoluşu tüketen asıl etkenin zaman olduğu var sayılır. Şöyle düşünüp sormaya başlarız: "Zaman yaşam, insan yaşamı. Plan oluşturmaya etki eden zorunluluk. Saatlerin ve yılların ortaya çıkmasına sebep olan şey; ama genellikle kısa denir. Hatta ömür söz konusu olunca, kısıtlılık yargısı işin içine girer. Zamanın kısa olması han-

gi zamana göre adlandırılmış? Yani insan ömrü gerçekten kısa mı? Yoksa onu kısaltan ve kısıtlayan biz miyiz? Eğer zaman kavramını oluşturmasaydık bir şeyleri neye göre planlar veya yaşardık? Zaman düzenin zorunluluğu mudur?" Bu soruların cevabı bir yana, hakikat her ne ise, hükmünü icra etmektedir. Muazzam kuvvetiyle bireyin her hücresinin kontrolünü elinde tutan bir güç bireyi beraberinde sürüklemektedir. İnsan bir gün şimdi olduğu gibi olamayacağını ve başka bir şey olmaya doğru ilerlediğini bilmekte, ama bu sürece karşı koyamamaktadır. Bu, yavaş yavaş ve bilen bilincin gözü önünde olmaktadır. Büyük kuşku böylece gittikçe daha da büyümektedir.

Zaman varoluşumuza sonradan eklenmez. Varoluşumuz zamanın özdeşidir. Her ikisi birden, sanki bir ve aynı şey olarak vardır. Birinden söz edilince zorunlu olarak diğerinden de söz edilir. Dünyaya doğmakla fiilen zamana batmış olmaktayız. Deyim yerindeyse onun girdabında yavaş dibe çekilmekte, biz varolmadan önce de var olmuş ve bizimle birlikte varolmaya devam etmekte olan dünyayı biz doğmadan önceki varoluş düzeni içinde bırakarak çekip gitmekteyiz. Bu, bilfiil mevcut durumdur. Bunu fark etmek de duyan düşünen varlığımızın trajedisidir. Bu trajediyi iliklerine kadar hisseden insan onun ezici tahakkümünden kurtulmak için kendini yaşam uğraşılarına vakfeder; ama biyolojik işleyiş hep onunla beraberdir. İnsan, bakışlarını kendine her çevirişinde, istese de istemese de bu tahakküm eden gücü düşünür. Bu güç asıl ve temel belirleyici olduğu halde, belirtildiği üzere, hep kendini gizler. Hatta onu, kendimize ait kabul etsek bile, o hep belirsizliğe mahkûm gibidir. Düşünmeye devam ederiz: "Zaman kavramı aslında ne zaman başlıyor bilmiyoruz. Bizden önce zaman vardır; ama belki de o zamanın bizimle alakası yoktur. Bizim için zaman bizim doğumumuz ile başlayıp ölümümüzle biten bir şeyse, bireylere bağlı oldu-

ğu için, birey varken var yokken yoktur. Lakin hep sormak zorunda kalıyoruz, o nedir ve nerededir?"

Zaman sadece varoluşsal bir sorun değildir. Toplumsal ve bireysel yaşama sürecinden dilsel iletişime kadar, varoluşun açığa çıktığı her vakıaya sinmiştir. Dilden zaman kiplerini kaldıralım; neredeyse tüm anlatım imkânlarını kaybederiz. Bilen ve algılayan özne olarak zaman bilincini kaybettiğimizde, tüm zihinsel yetilerimiz sakatlanır. Bu ve başka birçok neden dolayısıyla zamana kayıtsız kalamayız. Onun var olması gerektiğini düşünürüz. Çünkü olmaması durumunda, doğan boşluğu dolduracak başka bir şey yoktur.

Kendinde her şeyi kuşatıcı bir güç taşıdığına inanılan zamanın akıp gittiği düşünülür. Gündelik yaşamın kaygılarına gömülen insan, kendi sonunu hazırlayan bu şeyin akış sürecinde işlerini yoluna koyar ve yaşama ritmini ona göre düzenler. Çünkü zaman, kendi trajedisinin bilincinde olan insan da dâhil olmak üzere, her şeyi beraberinde götürür. Kendisi de sürüklenen insanın zamanla ilişkisi, daha çok onu ölçme ve kullanma yönündedir. Bu insan işlerini zamana göre düzenlerken ve dış dünyada olup bitenlere tanıklık ederken, onun olup olmadığını düşünmez. Zaman vardır ve kişi de onu kullanmaktadır. Belki de zamanın olduğuna ilişkin yargı sadece bireyin tasarımıdır. Belki de dış dünyada zaman tasarımına aykırı düşmeyen ve onu yanlışlamayan, onun kavramsal varlığını imkânsız kılmayan bir şey mevcut ve biz ona zaman demekteyiz! Ama pratik yaşamın akışı bu beklentinin kesinleşmesine bağlı değildir. Zamanın var olması iyi bir şeydir. Belirtildiği gibi hem güncel yaşantı için hem de olup bitenleri uzun soluklu sıraya dizebilmek için. Yani zaman olayların bitimsizce akışında yerimizi belirlememize imkân verdiği gibi, biyolojik varoluş bakımından eşitlik sunar. Herkes ölür; imparator da ölür dilenci de! Bu vakıada kimileri

mutlak adaleti, kimileri yakıcı ve kaçınılmaz sonu, kimileri yaşamın niteliğini görür. Bu görme biçimleri, zamanın anlamıyla bağlantılıdır. Demek ki zaman tek anlamlı bir olgu veya kavram değildir. Diğer yandan, zamanın olduğunu varsayan sokaktaki insan, onun varlığının kanıtı yahut kendisi olarak güneşin hareketini, gündüzün geceye, gecenin gündüze dönmesini, gündüz ile gecenin bölümlerini ve bunların aralıksız birbirini izleyişini düşünür. Belki geçen ve tanımlanamayan bir şey vardır ve onun doğasına akıl sır ermez; belki de bu şey güneşin hareketinde somut hale gelir. Olup bitenleri daha derinlemesine düşünen insan, gelip geçenin aslında olaylar dizisi olduğunu fark eder. Onlar arasından, sadece bizi meşgul eden yahut yaşantıyı etkileyenler dikkati çeker. Bir yaşama sahip olup sadece bunun gereğini yapmayı yeterli gören insanın dünyasında "zamanın gerçekte ne olduğu" sorusu ertelenir. Zaman geçmektedir ve bu da bazen iyi bazen kötüdür.

Zamanı düşününce ilk kurgumuzun, onu güneş hareketiyle özdeşleştirmek olduğunu ifade ettik. Güneş doğup batmaktadır. İşte buna zamanın geçişi deriz. Bu, insanın doğayı sistematik biçimde anlama çabalarının ilk kez ortaya çıkışından beri böyledir. Yüzeysel bakışla, zamanla böylece temas etmiş olmaktayız. Oysa zamanı güneş hareketiyle ilişkilendirmek önemli sorular doğurmaktadır. Güneşin doğuşu ve batışı sadece güneşin doğuşu ve batışıdır ve başka bir şey değildir. "Zamanın geçip gitmesi güneşin hareketidir" diyorsak, geçip giden şey, zamanın kendisi değil güneşin kendisi olduğundan, bu ilişkilendirmeyle, zamanın varoluşu büsbütün kuşkulu hale gelir. Zamanı güneşin hareketine dayandırdığımızda, onun güneşi kendine perde yaptığını ve kendisinin hep karanlıkta barındığını söylemiş gibi oluruz. Diğer yandan, zamanı algılamakta ve bölümlendirmekte, elimizde güneşten daha güçlü bir veri de yoktur. Bu durumda "artık olmayan" bir güneş hareke-

tine geçmiş, "henüz olmayan" güneş hareketine ise gelecek deriz. Aslında genel olarak bakınca görürüz ki, olup biten sadece güneş hareketi değildir. Bu esnada her varolan varolmaya, eylem yetisi olan eylemine devam eder. Her şeyden önce, bireyin sahip olduğu biyolojik varoluş dilimi, tükenişini sürdürür. İnsan zamana, bu vakıadan hareketle bakmaksızın yapamaz. Kendi yaşamı üzerinden, geçmiş, şimdi ve gelecek bakımından zamanı düşünen insanın "önce"si onun peşini bırakmaz. Dünya ile ilk bilinçli temasını kurduktan sonra, insan, dünyayı mülkiyeti altına alma sürecini muhakeme eder. Ne olmaktadır ki dünya adeta şimdi elinin altında bulunuyor ve bir gün elinin altından kayıp gidecek? İnsan bu durumda ne yapmalı?

İnsan hep gelecek tasarımıyla, henüz yaşanmamış olası gerçekliklere ilişkin beklentileriyle birlikte hayatını sürdürür. Zaman o noktada, henüz olmayan ama onu kendine çeken bir güç olarak vardır. Hâlbuki yaşamın bizatihi kendisi gerçekte yaşandığı "an"dır ve şimdidedir. İnsan yine aynı soruyu sorar: Nedir bu zaman? Teorik ilgi ve düşünme burada başlar. Hemen her insanın gerçeği olan bu olguyu felsefenin ele almaması düşünülemezdi. Mademki o en temelde yatan bir şeydi, bir hakikat arayışı olarak felsefe onun özsel doğasını soruşturmalıydı. Zaman tartışması buradan doğdu.

Zamanın var olduğu kabulünün nesnedeki temelini aramadan onun doğasını keşfe çalışmak, zamanı bilme çabalarını sonuçsuz bırakır. Zaman bilfiil gerçeklik olarak mevcutsa eğer, onun doğası yine kendinde barınıyor demektir. Çünkü gerçekten varolan, kendisi olarak ve doğası kendinde olarak varolandır. Kendi doğası kendinde olmayan bir varolan kendisi olmayandır. Öyleyse bu varolan, varlığını onayladığım bir varolan olmaz ve başka bir şey olmuş olur. Bu nedenle zamanın doğası onun varoluşunda aranmalıdır.

Varolan salt varoluşu bakımından ve ne ise o olarak, apaçık ve aracısız kavranan bir gerçeklik olarak kendini sunmayabilir. Görünenle, onun kendini bana sunduğu şekilde karşılaşırım ve ona vakıf olurum; onun bu şekildeki varlığını onaylarım. Görünüm budur. Görünüm, görünenin bana göründüğü biçimiyle varoluş tarzıdır. Görünenin görünümü onun özsel doğasını perdeleyen nitelikler toplamı olabileceği gibi, görünen özsel doğasını apaçık sergileyebilir de! İkinci durumda, görünen varolanın varoluşuna ilişkin kuşku ya hiç yoktur ya da pek azdır. İlk durum ise tepeden tırnağa kuşku doludur. İşte görünenlerin bu iki türlü mevcudiyetleri karşısında, zamanın payına bunlardan hangisinin düştüğüne bakmak lazımdır. Zaman, apaçık varoluş tarzı ile var değildir. Farklı görünümleri zaman ile bağıntı içine sokmaktayız. Bu da şunu göstermektedir: Zamanın görünümü ile hakikati arasında kopukluk vardır. Bu nedenle, zamanın özsel doğasını zamana ilişkin yahut bizzat zamana ait çeşitli görünümlerden adeta süzerek çıkarmak, bu görünümlerle onun hakikati arasındaki kopukluğu yahut -varsa- çelişkiyi ortadan kaldırabilir. Belki de bu görünümlerin bizatihi kendileri vardır. O takdirde bu demektir ki gerçekten varolan, zaman diye adlandırılan bir şey, varlık, varoluş ya da güç değil, bu görünümlerdir. Varolduğuna hükmedilen "zaman" ise, bilincin üst-genel tasarımından başka, yani sadece türetilmiş bir kavramdan başka bir şey olmamış olur.

Zaman olgusunun problemliliği şundan kaynaklanır: Temaşa edilen veya yaşanan ile muhayyilede olan, nelik, gerçeklik ve kimlik unsurları bakımından örtüşmemektedir. Hatta üzerinde daha derin düşününce, temaşa edilenle muhayyilede olan arasında bir çelişki olduğu bile gözlemlenir. Bu, tuhaf bir durumdur. Çünkü üzerinde düşünmeyince, zamanın gerçeklik bağıntısı sorunu hiç de ilgimizi ve dikkatimizi çekmez. İki tutum sergilenebilir: İlki, mu-

hayyilede olanın varolanlar dünyasında karşılığının olduğu kabul edilir; ikincisi, bu karşılıktan emin olmayınca, söz konusu ilişki sorunu sorgulanır. Şu var ki, muhayyiledeki zaman kavramı keyfi olarak tasarlanmış bir şey de olamaz. Aksi halde zamanın genel zihinsel bir mevcudiyetinden değil öznel varlığından söz edilebilirdi! Ayrıca dış dünyada olup bitenler onu yanlışlayabilir. Bu bakımdan, her bir tutum sorun teşkil etmektedir.

Dış dünyadaki karşılığı kesin ve net biçimde gösterilemese de, zamanın dış dünya ile büsbütün ilişkisiz olmadığı anlaşılıyor. Dolayısıyla zaman sorunu, muhayyile veya bilinç içeriği ile dış dünya ilişkisinin yeniden yorumlanmasını gerektiriyor. Dış dünyaya sırtımızı dönerek, orada sanki zamana ilişkin veya zamana kaynaklık eden bir şey yokmuş gibi de davranamayız. Orada, yani dış dünyada ne var ki, bizde zaman diye bir tasarım var olmakta yahut oluşmaktadır? Başka bir deyişle zaman ya gerçekten kendini hep gizleyen, başka başka görünümler altında veya onları maske gibi kullanarak varlığına ilişkin izler sunan, keşfi zor bir şey; ya da zaman, onu apaçık algılamaya veya kavramaya çalıştığımda kesinlikle başarısız olduğum metafiziksel bir şey! Onun varolmayan bir şey olması ise diğer bir ihtimal… Birincisi, zamanı bilmenin büyük bir problem olduğunu anlatır. İkincisi, zamanı akılcı yoldan bilme çabalarını ve zamana ilişkin tüm deneyimleri boşa çıkardığı gibi, hem nesne dünyasını kavrayışımızda büyük bir çatlak oluşturur hem de kabulü adeta imkânsız bir olguyla bizi karşı karşıya bırakır. Şayet zaman metafiziksel bir şeyse, fiziksel bir şeyde kendini gösteren ve hatta fiziksel şeyleri kuşatan, varoluşlarını belirleyen, onların tamamını beraberinde sürükleyen ama fiziksellikle hiçbir ilişkisi olmayan bir şey olmuş olur. Üçüncüsü ise, yani zaman diye bir şeyin mevcut olmaması vakıası, zamanın tamamen bir mitos haline geldiğini anlatır. Bu da daha trajik bir sonuca